

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.55>

ФУНКЦІЇ ОРГАНІВ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ В ПРОЦЕСІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ СІМЕЙНИХ СПОРІВ

Хряпченко В.П.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін

Національного університету

водного господарства та природокористування

Хряпченко В.П. Функції органів опіки та піклування в процесі альтернативних способів вирішення сімейних спорів.

У статті досліджено застосування альтернативних способів вирішення сімейних спорів, зокрема медіації, та роль органів опіки і піклування у цих процесах. Відзначено, що ще у 1998 році Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив Рекомендацію № R (98) 1 щодо медіації в сімейних справах, що стало підґрунтям для розвитку відповідних практик у державах-членах. У сучасних умовах Україна підтвердила актуальність цього напрямку, зокрема через розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р, яким схвалено Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на 2025-2028 роки та операційний план заходів з її реалізації на зазначений період. Цей документ визначає пріоритети державної політики щодо захисту прав дітей, підкреслюючи значущість застосування альтернативних способів вирішення сімейних спорів та необхідність підготовки висококваліфікованих фахівців.

Наголошено, що органи опіки та піклування, поряд із адміністративними й контрольними, виконують інформаційну та підтримуючу функцію, сприяючи застосуванню медіації та інших досудових процедур. Практика Верховного Суду України вказує на наявність системної проблеми пасивної поведінки цих органів у процесі врегулювання сімейних спорів. Водночас суд підкреслює, що органи опіки та піклування повинні пропонувати сторонам альтернативні механізми, що відповідають інтересам дитини, надаючи консультації, роз'яснення та сприяючи мирному досягненню домовленостей.

Зроблено висновок, що підвищення ефективності органів опіки та піклування потребує належного нормативного закріплення їхніх повноважень, чіткої регламентації участі у медіаційних та інших досудових процедурах, а також якісної професійної підготовки персоналу, здатного діяти не лише у адміністративному, а й у медіаційному вимірі. Використання альтернативних способів вирішення спорів у поєднанні з професійною діяльністю цих органів сприятиме формуванню комплексної системи захисту прав дітей, зниженню рівня конфліктності у сімейних правовідносинах, забезпеченню психоемоційного комфорту неповнолітніх та зміцненню довіри до інститутів юстиції.

Ключові слова: функції, органи опіки та піклування, захист прав дітей, альтернативне вирішення спорів, сімейні спори, медіація, досудове врегулювання.

Khryapchenko V.P. Functions of guardianship and trusteeship bodies in the process of alternative methods of resolving family disputes.

The article examines the use of alternative methods of resolving family disputes, in particular mediation, and the role of guardianship and trusteeship bodies in these processes. It is noted that back in 1998, the Committee of Ministers of the Council of Europe adopted Recommendation No. R (98) 1 on mediation in family matters, which became the basis for the development of relevant practices in the member states. In modern conditions, Ukraine has confirmed the relevance of this direction, in particular through the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 14, 2025 No. 708-r, which approved the National Strategy for the Protection of the Rights of the Child in the Sphere of Justice for 2025-2028 and the operational plan of measures for its implementation for the specified period. This document defines the priorities of state policy on the protection of children's rights, emphasizing the importance of the use of alternative methods of resolving family disputes and the need to train highly qualified specialists.

It is emphasized that guardianship and trusteeship bodies, along with administrative and control bodies, perform an informational and supportive function, facilitating the use of mediation and other pre-trial procedures. The practice of the Supreme Court of Ukraine indicates the presence of a systemic problem of passive behavior of these bodies in the process of resolving family disputes. At the same time, the court emphasizes the obligation of guardianship and trusteeship bodies to offer the parties

alternative mechanisms that meet the interests of the child, providing consultations, explanations and facilitating the peaceful achievement of agreements.

It is concluded that increasing the efficiency of guardianship and trusteeship bodies requires proper regulatory consolidation of their powers, clear regulation of participation in mediation and other pre-trial procedures, as well as high-quality professional training of personnel capable of acting not only in the administrative, but also in the mediation dimension. The use of alternative dispute resolution methods in combination with the professional activities of these bodies will contribute to the formation of a comprehensive system for the protection of children's rights, reducing the level of conflict in family legal relations, ensuring the psycho-emotional comfort of minors and strengthening trust in justice institutions.

Key words: functions, guardianship and trusteeship bodies, protection of children's rights, alternative dispute resolution, family disputes, mediation, pre-trial settlement.

Постановка проблеми. Захист прав та інтересів дитини у сфері сімейних правовідносин є ключовою гарантією, закріпленою у законодавстві України. Проте, попри принцип пріоритету інтересів дитини, його реалізація ускладнюється в умовах сімейних спорів. Конфлікти між батьками чи опікунами впливають не лише на матеріальне забезпечення неповнолітніх, а й на їх психоемоційний стан, відчуття безпеки та стабільності, що створює ризики для гармонійного розвитку особистості.

Судові механізми врегулювання спорів, хоча й забезпечують юридичну визначеність, є тривалими, формалізованими та емоційно виснажливими. Це часто посилює конфлікт і не відповідає реальним потребам дитини. Тому особливого значення набувають альтернативні способи врегулювання, зокрема медіація, орієнтована на компроміс, збереження психологічного комфорту та запобігання ескалації.

У цьому контексті важлива роль належить органам опіки та піклування, які поєднують адміністративні й соціально-психологічні функції. Вони мають гарантувати врахування найкращих інтересів дитини, а не лише формальне дотримання законодавства. Недостатня ефективність їх участі у медіаційних процедурах може звести захист прав неповнолітніх до формальності.

Звідси, діяльність органів опіки та піклування у сфері альтернативного вирішення сімейних спорів потребує наукового переосмислення, адже саме якість виконання ними своїх функцій визначає рівень реального захисту прав і психологічного благополуччя дитини.

Метою дослідження є аналіз функціональної ролі органів опіки та піклування у сфері застосування альтернативних способів вирішення сімейних спорів, зокрема, їхньої ролі у сприянні сторонам конфлікту шляхом надання інформаційної, консультативної та організаційної підтримки.

Стан опрацювання проблематики. Питання альтернативних способів вирішення спорів посідає помітне місце у сучасних наукових дослідженнях, адже саме вони розглядаються як ефективний інструмент зниження рівня конфліктності та оптимізації процедур врегулювання правових суперечностей. У вітчизняній науці ця тематика представлена в працях, де увага зосереджується на теоретичних засадах, видах та перевагах альтернативних механізмів, а також на проблемах їх нормативного закріплення та практичного застосування.

Зокрема, Бондаренко-Зелінська Н.Л., досліджуючи альтернативи, зазначає, що світова практика використовує такі основні способи, як арбітраж, медіація та переговори. Крім того, існують похідні або комбіновані процедури – «мед-арб», «міні-суд», незалежна експертиза фактичних обставин, приватна судова система тощо. Науковиця підкреслює, що серед способів альтернативного вирішення спорів (АВС) найбільш поширеною є медіація, яка зарекомендувала себе як ефективний засіб врегулювання спорів різної природи. У випадках, коли вирішення конфлікту потребує спеціальних знань, застосовується нейтральна експертиза фактичних обставин, а у більш комплексних ситуаціях – спільне встановлення фактів за участю фахівців з різних галузей [1]. Водночас, в Україні потенціал альтернативних процедур використовується недостатньо, що зумовлює потребу у подальшому розвитку теоретико-правових досліджень у сфері АВС для того, щоб сприяти вдосконаленню національного механізму вирішення спорів та підвищенню ефективності захисту прав учасників правовідносин.

У наукових працях досить значна кількість авторів наголошують на перевагах медіації як ефективного засобу врегулювання сімейних спорів. Так, наприклад О. Парнета та С. Федик зазначають, що сімейна медіація є гнучкою процедурою, яка дозволяє врахувати індивідуальні особливості кожної ситуації та сприяє досягненню домовленостей, добровільно прийнятих обома сторонами. Вчені підкреслюють, що впровадження медіації на законодавчому рівні створює умови для більш всебічного та результативного вирішення сімейних конфліктів, збереження нормальних відносин між сторонами та зниження рівня їх конфронтації [2]. Дійсно, з цим твердженням варто погодитися, адже саме гнучкість та орієнтація на добровільність виконання домовленостей

роблять медіацію одним із найбільш ефективних механізмів сучасного альтернативного врегулювання спорів.

Разом із тим дослідниці акцентують, що подальший розвиток сімейної медіації в Україні потребує системних заходів, серед яких – належна підготовка висококваліфікованих медіаторів, поширення практичних знань про медіаційні процедури серед населення та правників, а також створення дієвих механізмів інтеграції медіації у практику врегулювання спорів [2]. Повністю поділяючи цю позицію, можна стверджувати, що розвиток інституту медіації залежить від державної політики, спрямованої на формування правової культури та підвищення рівня довіри до альтернативних процедур.

Загалом, в умовах сьогодення, коли спостерігається зростання кількості сімейних конфліктів та посилюється потреба у психологічному й правовому захисті дітей, досліджувана тематика набуває особливої актуальності. Це зумовлює необхідність поглибленого вивчення ролі органів опіки та піклування саме у площині альтернативних способів вирішення сімейних спорів, що робить її однією з важливих проблем сучасних наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. У сучасній практиці існують різні способи врегулювання спорів, які можуть застосовуватися залежно від характеру конфлікту та готовності сторін до співпраці. Одним із найбільш дієвих способів вважається медіація. Вона ґрунтується на принципах добровільності, рівності сторін та нейтральності медіатора, який допомагає учасникам спору знайти компромісне рішення. Варто зазначити, що розвиток медіації в сімейних справах в Україні відбувається із значним часовим відставанням від європейських тенденцій. Ще у 1998 році Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив Рекомендацію № R (98) 1 щодо медіації в сімейних справах, у якій наголошувалося на необхідності поширення медіаційних процедур для зниження конфліктності, збереження інтересів усіх членів сім'ї, особливо дітей, а також зменшення соціальної й економічної вартості сімейних спорів для держави. У документі підкреслювалася доцільність створення умов для доступності медіації, проведення інформаційних кампаній, а також залучення акредитованих медіаторів до врегулювання конфліктів [3].

Попри такі рекомендації, Україна лише у 2021 році прийняла законодавство, що визначило правові засади її застосування і відповідно до якого «медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.»[4]. Це свідчить про певне відставання національної правової системи від загальноєвропейських тенденцій, а відтак – і про відсутність належно сформованої правової культури в цій сфері. Сьогодні медіація ще не набула широкого застосування у суспільстві: як сторони конфліктів, так і правники часто залишаються недостатньо поінформованими щодо її переваг, а правозастосовна практика перебуває на етапі становлення.

Вкрай особливого значення набуває активізація ролі держави у формуванні культури досудового врегулювання спорів, адже без системної просвітницької роботи, підготовки кваліфікованих медіаторів і впровадження ефективних механізмів реалізації процедури медіація ризикує залишитися лише декларативним інструментом. Одним із показових свідчень активізації державної політики у сфері захисту прав дітей є ухвалення розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р, яким схвалено Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затверджено операційний план заходів з її реалізації на 2025-2028 роки. У цьому документі чітко акцентовано на існуванні суттєвої проблеми – відсутності належного нормативно-правового регулювання застосування процедури медіації у спорах між батьками, іншими законними представниками дитини, а також за участю самої дитини. Зокрема, підкреслюється, що медіація має важливе значення як для запобігання виникненню майбутніх конфліктів, так і для їх позасудового врегулювання, особливо у випадках розірвання шлюбу та поділу майна між особами, які виховують спільних малолітніх або неповнолітніх дітей. Водночас наголошено на необхідності формування практики, що ґрунтується на міжнародних стандартах і спрямована на забезпечення найкращих інтересів дитини, у тому числі шляхом запобігання її відчуженню від одного з батьків [5].

Вважаємо за потрібне також наголосити, що функції органів опіки та піклування повинні реалізовуватися не формально, а активно, з урахуванням потреб дитини та завдань сімейного права. Доречною видається практика Верховного Суду: у квітні 2024 року Касаційний цивільний суд постановив окрему ухвалу, звернувши увагу Національної соціальної сервісної служби на системні проблеми, пов'язані з пасивною поведінкою органів опіки та піклування у спорах між розлученими батьками щодо фізичної опіки над малолітніми дітьми. Зокрема, у справі № 761/37027/20 було вказано, що орган опіки та піклування не здійснював практичних заходів для дружнього врегулювання конфлікту між батьками, не пропонував медіацію, не залучав фахівців для допомоги у вирішенні спору тощо [6]. Таким чином, органи опіки та піклування мають відігравати активну, спрямовуючу

роль у таких випадках, виступаючи своєрідними координаторами між батьками задля захисту прав та інтересів дитини. До їхніх ключових функцій належить виявлення конфліктних ситуацій у родині, оцінка ризиків для психічного та фізичного благополуччя дитини, ініціювання та координація дій щодо мирного врегулювання спорів, у тому числі через медіацію, залучення фахівців різних профілів, а також контроль за виконанням домовленостей, досягнутих сторонами. Крім того, ці органи повинні забезпечувати інформаційну підтримку батьків, роз'яснювати можливості досудового врегулювання конфліктів, формувати умови для збереження нормальних взаємин між членами сім'ї та запобігати негативним наслідкам розлучення або конфліктів для розвитку дитини.

О. Парнета та С. Федик підкреслюють, що медіатор є нейтральною стороною, яка не має повноважень нав'язувати варіанти рішень чи висловлювати оцінювальні судження щодо дій та емоцій учасників. Його функція полягає у створенні комунікаційного простору, де сторони самостійно формують власні домовленості, спрямовані на задоволення їхніх потреб та інтересів, а перевірка з боку медіатора стосується лише реалістичності таких рішень. У цьому процесі він виконує роль посередника й каталізатора, допомагаючи виявити справжні інтереси кожної сторони та сприяти ефективному пошуку компромісу [2].

Подібної позиції дотримується і Герасимчук С.С., наголошуючи, що медіатор як нейтральна особа не повинен виступати за жодну зі сторін. Його завдання полягає у встановленні спільної мови між учасниками конфлікту та усуненні бар'єрів, які заважають мирному врегулюванню спору [7].

Ці наукові підходи знаходять підтвердження у міжнародних документах. Зокрема, Рекомендація CM/Rec(2015)4 Комітету міністрів Ради Європи та пояснювальний меморандум акцентують увагу на важливості використання альтернативних способів вирішення спорів у випадках, що стосуються зміни місця проживання дитини. Державам-членам пропонується забезпечити батькам або іншим суб'єктам батьківської відповідальності доступ до спеціальних служб, які сприяють досягненню дружніх домовленостей. Такі угоди не лише зменшують фінансові витрати, але й значно знижують психологічне навантаження на дитину. Особливу увагу в документі приділено необхідності раннього звернення до альтернативних процедур, адже це підвищує шанси на мирне врегулювання конфлікту. Водночас підкреслюється: застосування медіації чи інших форм посередництва не може обмежувати право дитини на доступ до правосуддя чи можливість висловити власну думку. Тому значення набуває підготовка персоналу цих органів. Посадові особи повинні володіти знаннями у сфері медіації, психології дитячого розвитку та конфліктології, що дозволить їм якісніше оцінювати домовленості, досягнуті сторонами, та забезпечувати реальний захист інтересів дитини. Підвищення кваліфікації працівників органів опіки і піклування є передумовою для того, щоб альтернативні способи вирішення спорів дійсно сприяли розвантаженню судової системи, створювали умови для швидшого та гуманнішого розв'язання сімейних конфліктів [8].

Водночас Рада Європи наголошує, що медіація не є універсальною. Наприклад, у випадках, коли зміна місця проживання дитини відбувається у контексті домашнього насильства, використання альтернативних процедур може створювати додаткові загрози. Це пояснюється дисбалансом сил між жертвою та кривдником, що унеможливорює рівноправну участь у переговорах. [8] Така позиція узгоджується зі статтею 48 Стамбульської конвенції, яка прямо забороняє обов'язкове посередництво чи примирення у справах, що стосуються насильства проти жінок і домашнього насильства [9].

Дійсно, хоча медіація має низку переваг, варто зазначити, що вона не позбавлена обмежень. Попов В.А. відзначає, що одним із головних недоліків є відсутність автоматичної юридичної сили домовленостей, досягнутих у ході медіації, доки вони не будуть затверджені судом або оформлені у вигляді нотаріально завіреного договору. Це означає, що навіть після успішного завершення процедури сторони можуть повернутися до конфлікту. У разі невиконання однією зі сторін домовленостей високою є ймовірність повторного спору, часто з більш значними наслідками та витратами [10]. Водночас, органи опіки та піклування можуть сприяти мінімізації цих ризиків, контролюючи виконання домовленостей та пропонуючи повторні консультації або залучення фахівців. Документовані домовленості також можуть слугувати доказом досудового врегулювання спору.

Ще однією проблемою є потенційна нерівність сторін у процесі медіації. Якщо один із учасників перебуває у сильнішій позиції - фінансово, психологічно або юридично - медіація може стати інструментом нав'язування несправедливих умов. Наприклад, один із батьків може чинити тиск на іншого, вимагати поступок, що суперечать інтересам другої сторони або дитини [10]. У цьому випадку органи опіки та піклування мають виконувати важливу функцію захисника дитини та посередника у процесі врегулювання конфлікту, спрямовуючи процес на забезпечення балансу між сторонами та дотримання інтересів дитини.

Тому органи опіки і піклування, реалізуючи свої функції із захисту прав та інтересів дітей, фактично стають важливими учасниками альтернативних способів вирішення сімейних спорів. Їхня роль полягає не лише у контролі за дотриманням прав дитини, але й у забезпеченні об'єктивності

та неупередженості при пошуку компромісних рішень між сторонами. Це створює умови для досягнення справедливих результатів, які відповідають якнайкращим інтересам неповнолітніх. Варто відзначити, що під кінець доцільно погодитися з І.В. Чеховською та М.О. Довгою, що сімейна медіація – це ефективна, багатогранна та гнучка процедура, яка дозволяє сторонам досягти найбільш прийняттого для себе вирішення конфлікту. На нашу думку, Закон України «Про медіацію» досить чітко врегулював проведення такої процедури. Водночас, з огляду на результати дослідження, доцільним видається закріплення у Цивільному процесуальному кодексі України обов'язкової попередньої процедури досудового врегулювання спору (медіації) під час вирішення сімейних спорів, особливо у справах про розірвання шлюбу. Також законодавцю слід визначити чіткі правила поведінки медіатора у випадках, коли під час процедури виявляється факт домашнього насильства чи інші порушення прав та інтересів осіб. Важливим напрямом є й популяризація медіації серед населення, адже її ефективне застосування наряду залежить від рівня обізнаності суспільства [11].

Висновки. Застосування альтернативних способів вирішення сімейних спорів у сучасних умовах набуває особливої значущості, оскільки дозволяє уникнути надмірної конфліктності, зменшити психологічне навантаження на дитину та сприяє швидшому і більш ефективному врегулюванню ситуацій. Важливу роль у цьому процесі відіграють органи опіки та піклування, які, реалізуючи свої функції, забезпечують належний захист прав та інтересів дітей, координують дії батьків, надають необхідні рекомендації, а в окремих випадках – виступають своєрідними посередниками. Їхня активна участь у процесі медіації та інших формах альтернативного врегулювання сприяє зменшенню ризику виникнення повторних конфліктів і закладає підґрунтя для формування партнерських відносин між сторонами.

Разом із цим, вагомого значення набуває підготовка фахівців, здатних професійно застосовувати інструменти альтернативного вирішення спорів, у тому числі за участю органів опіки та піклування. Державна підтримка розвитку цього напрямку, створення нормативно-правових та організаційних умов для ефективного функціонування таких механізмів сприятиме не лише розвантаженню судової системи, а й забезпеченню реального захисту прав дитини.

У підсумку, можна стверджувати, що поєднання професійної діяльності органів опіки та піклування з поширенням альтернативних методів вирішення сімейних спорів є перспективним шляхом досягнення справедливого, гуманного та орієнтованого на дитину підходу у сфері сімейних правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Окремі аспекти альтернативного вирішення спорів при врегулюванні сімейних конфліктів. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 158–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2016_15_41.
2. Парнета О., Федик С. Медіація як спосіб вирішення сімейних спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Т. 1, № 1. С. 100–106. URL: <https://doi.org/10.35774/app2021.01.100>.
3. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf.
4. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
5. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2028 роках: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 14.07.2025 № 708-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-p#Text>.
6. Окрема ухвала КЦС ВС від 10 квітня 2024 року у справі № 761/37027/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118485765>.
7. Герасимчук С.С. Медіація як один із видів альтернативного вирішення спорів: визначення, переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Т. 1, № 82. С. 270–274. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.41>.
8. Рекомендація CM/Rec(2015)4 Комітету міністрів державам-членам щодо запобігання та вирішення спорів, пов'язаних зі зміною місця проживання дитини. <https://rm.coe.int/cmrec-2015-4e-and-explanatory-memorandum-child-relocation-uk-/1680a31a85>.
9. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL: <https://rm.coe.int/1680462546>.
10. Попов В.А. Роль медіації у вирішенні сімейних спорів: переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Т. 1, № 87. С. 246–251. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.36>.
11. Чеховська І.В., Довга М.О. Медіація як альтернативний спосіб вирішення сімейних спорів. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. № 3(12). С. 123–138. URL: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-3\(12\)-2023-123-138](https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-123-138).